

נייר מדיניות

השפעת מצב החירום על שילובן של מורות ערביות בחינוך העברי עדויות מהשטח וכלים להתמודדות

יולי 2025

מחקר וכתיבה:
שקד אורבר, כרמל יערי
תכנון המחקר ועריכה:

אושרת אלמליח וח'ולוד אדריס

נייר מדיניות - השפעת מצב החירום על שילובן של מורות ערביות בחינוך העברי עדויות מהשטח וכלים להתמודדות

יולי 2025

עריכת ראיונות מכון נאס-נאסי
מחקר וכתיבה: שקד אורבך, כרמל יערי
תכנון המחקר ועריכה: אושרת אלמליח וח'לוד אדריס
קראו והעירו: מחמוד עואד, יעלה מזור ועופר דגן
עריכת לשון אילנה גלעד
תרגום לערבית רובא סמעאן - גלוקל שירותי תרגום
עיצוב גרפי בעברית ובערבית אוסו באיו

נייר מדיניות זה נכתב בתיאום ושיתוף פעולה
עם מכון מרחבים. כל הצילומים באדיבות
תכנית "משלבים ומשתלבים", מכון מרחבים.

פרסום זה מופיע באתר האינטרנט של העמותה:
מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור.
אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעמותה.

sikkuy-aufoq.org.il

facebook.com/sikkuy-aufoq

twitter.com/sikkuy-aufoq

instagram.com/sikkuy_aufiq

office@sikkuy-aufoq.org.il

משרדי סיכוי-אופוק

דרך אלנבי 77, ת.ד. 99650, חיפה 31996
טל': 04-8523188, פקס: 04-8523065

4	תקציר
6	הקדמה
7	רקע
13	מתודולוגיה
15	ממצאים
15	פחד לבטא זהות במרחב
17	צנזורה עצמית והגבלה של חופש הביטוי
18	רדיפה ו"מבחני נאמנות"
20	פגיעה והעדר תמיכה מצד הנהלת בית הספר
22	ניכור בחדר המורים והמורות
24	חסמים
27	המלצות
32	נספח 1 - נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה
33	נספח 2 - נתוני משרד החינוך

נייר מדיניות זה עוסק בהשלכות אירועי השביעי באוקטובר והמלחמה שפרצה בעקבותיהם, על המורות הערביות המועסקות במערכת החינוך העברי.

תהליך שילובן של מורות ערביות בבתי-ספר עבריים צבר תאוצה בעשור האחרון, מתוך מענה לצורך כפול: במערכת החינוך העברית נרשם מחסור חמור במורות, הפוגע באיוש משרות ובאיכות ההוראה, ואילו במערכת החינוך הערבית ישנו עודף מורות מוכשרות שנשארות ללא תקן. מעבר להיבט התעסוקתי, לשילוב זה תרומה משמעותית בקידום חיים משותפים, שבירת סטריאוטיפים, חיזוק ערכי סובלנות ושוויון, והעמקת ההיכרות בין שתי החברות.

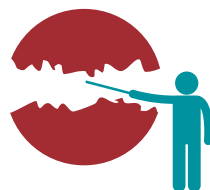
אולם מאז פרוץ המלחמה, הצטברו עדויות מטרידות על השתקה, הדרה ורדיפה שחוות מורות ערביות בבתי הספר – תופעות המאיימות לפגוע לא רק בזכויותיהן ובביטחונן התעסוקתי, אלא גם בעתידן של תהליך השילוב כולו. בשטח ניכרת תחושת פחד עמוקה, היעדר גיבוי מוסדי ואף חקיקה שמטרתה להחמיר את הפיקוח והענישה כלפיהן.

נייר מדיניות זה מבקש לשרטט את תמונת המצב, לחשוף את הקשיים והחסמים, ולהציע המלצות מעשיות לשמירה על מגמת השילוב – דווקא בתקופת משבר.

במסגרת העבודה על נייר זה נערכו ראיונות עומק עם תשעה עובדות ועובדי הוראה ערבים – שבע נשים ושני גברים – המלמדים במערכת החינוך העברית במהלך שנת הלימודים תשפ"ד (2023–2024). נוסף על כך, התקיימו שיחות עם ארבעה אנשי מקצוע מתחום החינוך והכשרת צוותי הוראה, המלווים מקרוב את מגמות השילוב של מורות ערביות בבתי-ספר יהודיים. כמו כן, נאספו עדויות מגורמים בחברה האזרחית הפועלים בשטח.

מניתוח ראיונות העומק עם מורות ערביות המלמדות בחינוך העברי, לצד שיחות עם אנשי ונשות מקצוע מהתחום, עולות שש תמות עיקריות המאפיינות את חווייתן במהלך חודשי המלחמה ואת יחסי הגומלין שלהן עם הנהלות בתי הספר, צוותי המורים והתלמידים. התמות מתארות תהליכים מערכתיים חוצי-מערכות של הדרה, פחד ותחושת בדידות מקצועית - ולעיתים גם מקרי תמיכה נקודתיים.

מן הממצאים עולה שורה של חסמים מערכתיים שמונעים השתלבות מיטבית ויציבה של מורות ערביות במערכת החינוך העברית:

היעדר מדיניות ברורה ועמדה ציבורית הולמת מצד משרד החינוך	היעדר כלים מקצועיים, הכשרה וגיבוי מצד הנהלת המוסד החינוכי	היעדר כלים ופתרונות לניהול חדרי מורים מגוונים	היעדר כלים חינוכיים או פתרונות גישור להתמודדות עם גילויי גזענות ורדיפה מצד הורים ותלמידים
--	--	--	--

לאור החסמים שזוהו במחקר, גובשה רשימת המלצות המופנית למשרד החינוך ולגורמים המקצועיים מטעמו, במטרה להפוך את השתלבותם של עובדות ועובדי הוראה ערבים בחינוך העברי לתהליך יציב, מכיל ואפקטיבי – לטובת כלל השותפים במערכת.

ההמלצות המרכזיות כוללות:

אימוץ תכנית משרדית לקליטת עובדות ועובדי הוראה ערבים בחינוך העברי	ייסוד תוכניות הכשרה וליווי לצוותי הוראה וניהול בבתי-ספר משלבים	עידוד יישום תוכניות שילוב באמצעות תגמול מוסדי	גיבוש נוהל מקצועי ושקוף לטיפול במקרי רדיפה, התעמרות, גזענות והטרדה
---	---	--	---

נייר מדיניות זה מציג תמונת מצב מדאיגה של פגיעות מערכתיות בשילובן של מורות ערביות בחינוך העברי, דווקא בתקופה שבה שילוב זה הוא קריטי לחוסנה, שוויונה ולמורכבותה של מערכת החינוך בישראל. על אף תרומתן המקצועית והחינוכית של המורות, הן ניצבות מול מציאות של הדרה, פחד וחוסר גיבוי – מצב המאיים לא רק על ביטחון האישי והתעסוקתי, אלא גם על האפשרות לקיום מרחב חינוכי שוויוני, דמוקרטי ומכיל.

דווקא בעתות משבר, מוטלת על משרד החינוך האחריות לשמש כסוכן שינוי, לחזק מגמות של גיוון ושותפות, ולהבטיח סביבה מוגנת, בטוחה ותומכת לכלל המורות והמורים. יישום ההמלצות המובאות במסמך זה עשוי להבטיח שמגמת השילוב לא רק תישמר, אלא תהפוך לעוגן של תקווה, שותפות ועתיד חינוכי טוב יותר לכל התלמידות והתלמידים.

נייר מדיניות זה עוסק בהשפעת אירועי השבעה באוקטובר 2023 והמלחמה שפרצה בעקבותיהם על שילובן של מורות¹ ערביות בבתי-ספר במערכת החינוך העברי². בשנים האחרונות הולך ומתרחב שילוב זה, שתורם לקידום ערכים דמוקרטיים כמו שוויון, כבוד הדדי וחיוזק החיים המשותפים בישראל. בנוסף, הוא מסייע גם בפיתרון מערכתי לבעיית המחסור במורות, שהיא בעיה מרכזית של מגזר החינוך העברי, ומעניק מענה לאלפי מורות ערביות מוכשרות שנותרות מדי שנה ללא תקן עבודה במערכת החינוך.

מאז פרוץ המלחמה הצטברו דיווחים³ על אירועי רדיפה, איומי פיטורין וצמצום חופש הביטוי של מורות ערביות, אשר השפיעו על תחושת הביטחון שלהן ועל יכולתן לבטא את זהותן ולמלא את תפקידן בתוך מערכת החינוך העברי. היעדר מענה מערכתי לתחושת השבר הקשה העולה מדיווחים אלה עלול להביא לפגיעה במורות - ערביות ויהודיות כאחת - ולפגוע במגמת ההשתלבות שהתפתחה בשנים האחרונות. נזק זה עלול להשפיע גם על מערכת החינוך בכללותה, ואף לערער את המרקם העדין של החיים המשותפים בארץ.

על רקע מצב זה, נכתב נייר המדיניות הנוכחי, שמבקש להציע ניתוח מעמיק של התופעה, הכולל זיהוי בעיות וחסמים והצעת דרכי התמודדות מומלצות. הניתוח מבוסס על ראיונות עומק עם מורות ערביות שנערכו בימים שלאחר פרוץ המלחמה, ועל ניתוח שיחות ומפגשים עם אנשי ונשות מקצוע מהתחום. המסמך כולל הסבר על הרקע לכתיבתו, תיאור מהלך העבודה, פירוט הממצאים שעלו ממנו ותובנות לגבי חסמים משמעותיים העומדים בפני שילובן של מורות ערביות בחינוך העברי. בהמשך, מוצגות המלצות למשרד החינוך שנועדו להסיר החסמים, לחזק את מגמת ההשתלבות ולהיטיב את יישומה.

1 נייר מדיניות זה עוסק בעובדות ועובדי הוראה ללא קשר למגדר. לטובת הנוחות בחרנו לדבוק בניסוח הכולל "מורות".

2 לצורך הבהרה, "זרם החינוך העברי" מתייחס לחינוך הממלכתי בשפה העברית, להבדיל מן החינוך הממלכתי הערבי

3 חשדנות ודרישות נאמנות: מורות ערביות בחינוך היהודי חשות שסומנו מאז 7 באוקטובר, שירה קדרי-עובדיה, "הארץ"
"כל ערבי שמביע דעה מתויג כתומך טרור", ארי ליבסקר, כלכליסט

מערכת החינוך העברי סובלת בשנים האחרונות ממחסור אקוטי, הולך ומחמיר, בעובדות הוראה. בעקבות דיונים רבים בוועדות החינוך של הכנסת, פרסם מרכז המחקר והמידע של הכנסת בינואר 2023 סקירה מקיפה בנושא⁴. מהסקירה עולה כי מתוך 445 מנהלי בתי-ספר במערכת החינוך העברי, 85% דיווחו על מחסור במורות. המחשה נוספת למצב הדברים אפשר למצוא במערכת המקוונת לאיתור מועמדים של משרד החינוך, אשר נכון ליולי 2023 כללה 2,857 משרות פתוחות שלא אוישו⁵. "מחסור במורים הוא אחד האתגרים הגדולים שעומדים בפני מערכת החינוך ויש לו השפעה מכרעת על איכות המורים וההוראה, על טיב הלמידה בבתי הספר ועל הישגי תלמידים", נכתב בדו"ח.

באותה עת, מערכת החינוך הערבית מאופיינת בעודף עובדות הוראה. מהסקירה של מרכז המידע והמחקר של הכנסת עולה כי מתוך 138 מנהלים ומנהלות שנשאלו על הנושא, כ-85% דיווחו שאינם סובלים ממחסור במורות, או שדיווחו על מחסור של מורות בודדות⁶. עוד עולה מהנתונים כי אלפי מורות ערביות מוכשרות נותרות מדי שנה ללא תקן עבודה במערכת החינוך⁷ - נכון לשנת 2020, מתוך 9,400 בקשות לשיבוץ בחינוך הערבי הרשמי, כ-6,600 לא שובצו.

על רקע מצב זה, החלה בעשור האחרון מגמת השתלבות של מורות ערביות בזרם החינוך הממלכתי העברי. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה⁸, בשנת 2011 עבדו בו כ-418 מורות ערביות. יותר מעשור לאחר מכן, בשנת 2023, הגיע מספרן לכ-3,000.

לתהליך שילובן של המורות ישנה השפעה חיובית בכמה היבטים, כפי שעולה מסקירה שפרסם בנושא מרכז המידע והמחקר של הכנסת⁹. ראשית, תהליך השילוב מאפשר למשרד החינוך ולמוסדות הלימוד להתמודד עם המחסור החמור בעובדות הוראה. שנית, הוא מספק תעסוקה למורות ערביות שנתקלו בקשיי שיבוץ בשל הרוויה במשרות חינוך במוסדות הערביים. לבסוף, מגמת השילוב משפיעה באופן חיובי על עמדות התלמידים והצוות החינוכי כלפי האזרחים

4 אתי וייסבלאי, "מחסור במורים", מרכז המחקר והמידע של הכנסת. (2023) ממ"מ: 21.

5 קים סיגל פולקמן, מירב צהר רוזן, פתחי שמא, רחל וולפיש, "מחסור בכוח אדם בהוראה", מכון מופת ואלומות. (2024). שם.

6 אסף ויניגר, "השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך", מרכז המחקר והמידע של הכנסת. (2020): 4.

7 נספח 1. "מורים ערבים במערכת החינוך הממלכתי עברי במספרים מוחלטים". הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

9 אסף ויניגר, "השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך", מרכז המחקר והמידע של הכנסת. (2020): 4.

הערבים, ומערערת סטריאוטיפים ודעות קדומות¹⁰. השפעה זו עומדת בקנה אחד עם חוק חינוך ממלכתי, הקובע כי על משרד החינוך לחנך לאהבת אדם וכן "לפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים". כמו כן, בסעיף 11 למטרות החינוך נכתב כי על התלמידים, "להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל, ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל¹¹".

10 ירון יבלברג, "שילוב מורים ערבים לאנגלית, מתמטיקה ומדעים בבתי"ס יהודים". מכון מרחבים (2019).

11 מטרות החינוך הממלכתי, "חוק חינוך ממלכתי" (1953).

בחודש נובמבר 2022 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל "חיים בשותפות" המציב תוכנית פעולה המקדמת חינוך לחיים משותפים לצד חינוך נגד גזענות. לפי החוזר, חינוך לחיים בשותפות וחינוך נגד גזענות הן נגזרות טבעיות של מטרות החינוך בישראל¹² ואלו כוללות בין היתר "חשיפה והיכרות של הקבוצות השונות בחברה בישראל" וכן "תפיסת המגוון כערך חיובי". החוזר מפרט מהלכים ופעולות לקידום מטרות אלו במסגרות החינוך לגיל הרך, בבתי הספר היסודיים, חטיבות הביניים, החטיבות העליונות וכן במוסדות ההכשרה¹³.

על רקע כל אלו, ולצד התנאים החומריים שהביאו לקידום תהליך ההשתלבות, גם משרד החינוך פועל להאצתו. מדיניות זו באה לידי ביטוי הן בהקצאת משאבים והן בקידום תוכניות ייעודיות. אחת מהן, היא תוכנית "משלבים ומשתלבים" הפועלת משנת 2019. במסגרת תוכנית זו, מקדם משרד החינוך בשיתוף פעולה עם מכון מרחבים ליווי של עשרות מורות ערביות בתהליך כניסתן לזרם החינוך העברי¹⁴.

מחקר שערך ד"ר ירון יבלברג בשיתוף עם מכון מרחבים מדגים באופן מובהק כי להימצאותן של מורות ערביות במערכת החינוך העברי יש השפעה ניכרת על תפיסותיהם של התלמידים, צוות המורות והצוות הניהולי¹⁵. המחקר מדגים כיצד נוכחותן של מורות ערביות תורמת להיכרות מעמיקה עם החברה הערבית, מסייעת בהתמודדות עם סטיגמות ודעות קדומות, מקדמת כבוד הדדי, ומאפשרת לדמיון עתיד משותף טוב יותר, בלי להתעלם מהאתגרים העולים בתקופות של מתח לאומי. מאז אירועי השבעה באוקטובר והמלחמה שפרצה בעקבותיהם, אנו עדים להחרפת אווירת העוינות בין האזרחים הערבים והיהודים. מחקר שערך מרכז "אקורד"¹⁶ ופורסם ביולי 2024, העלה כי 51% מהתלמידים היהודים הביעו תחושות שנאה במידה רבה כלפי ערבים, לעומת 34% ב-2021 ו-38% ב-2020. בחברה הערבית, 33% דיווחו כי הם פוחדים מיהודים - פי שלושה לעומת המדידה הקודמת ב-2021. אווירה זו חלחלה והשפיעה עמוקות על בתי הספר, הצוותים החינוכיים, ההורים והתלמידים בכל רחבי הארץ.

לאחר פרוץ המלחמה, דיווחו ארגוני חברה אזרחית העוסקים בתחומי החינוך¹⁷ כי קיבלו פניות ממורות ערביות שחוו תופעות של הסתה ורדיפה, אשר פגעו בתחושת הביטחון שלהן וביכולתן למלא את תפקידן באופן מקצועי. מורות רבות נאלצו לשקול היטב את מילותיהן כדי שלא לסכן

12 הוראת קבע מספר 0376 - חדש, "חוזר מנכ"ל חיים בשותפות" (2022).
13 שם.

14 וייסבלאי, "מחסור במורים": 59.

15 ירון יבלברג, "שילוב מורים ערבים לאנגלית, מתמטיקה ומדעים בבתי"ס יהודים". מכון מרחבים (2019).

16 כשהתותחים רועמים הכיתות שותקות?, מכון אקורד 2024

17 חשדנות ודרישות נאמנות: מורות ערביות בחינוך היהודי חשות שסומנו מאז 7 באוקטובר, שירה קדרי-עובדיה, "הארץ",
"כל ערבי שמביע דעה מתויג כתומך טרור", ארי ליבסקר, כלכליסט

את פרנסתן, ובשל כך נמנעו מהבעת עמדות ומהבאת שיח מורכב על התופעות המדאיות הללו לכיתות הלימוד. זאת, אף שתפקידן כנשות חינוך כולל אחריות לחשוף את התלמידים למגוון קולות ודעות, כפי שנקבע בחוזר מנכ"ל "השיח החינוכי על נושאים שנויים במחלוקת"¹⁸: "מצופה מהמורים לחשוף את תלמידיהם לסוגיות הנמצאות על סדר היום הציבורי ולהציג ולהבין את הדעות השונות... וזאת במטרה לאפשר לתלמידים לנהל שיח ביקורתי ולגבש את זהותם ואת עמדתם האישית באופן מבוסס, מתוך היכרות עם מגוון רחב של דעות". ואולם, על אף תפקידן החינוכי ועמדתן הרשמית של משרד החינוך, פעלו מורות ערביות במערכת החינוך העברית באווירה של השתקה, פחד וניכור, תוך שהן מקבלות מסרים של חוסר גיבוי מהמשרד¹⁹, ובמקביל, נתקלו בפניות לא פורמליות שקראו להן שלא לעסוק במלחמה ובהשלכותיה, מתוך חשש שהדבר יעורר אי נחת²⁰.

יום קהילה של המורים בתכנית, אפריל 25

- 18 [התוכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח החינוכי על נושאים שנויים במחלוקת, משרד החינוך 2016](#)
 19 [חשדנות ודרישות נאמנות: מורות ערביות בחינוך היהודי חשות שסומנו מאז 7 באוקטובר, שירה קדרי-עובדיה, "הארץ"](#)
 20 [כשהתותחים רועמים הכיתות שותקות?, מכון אקורד 2024](#)

החרפת אווירת ההשתקה, העוינות והרדיפה כלפי האזרחים הערבים לא הוגבלה למערכת החינוך בלבד, אלא הפכה ניכרת גם בשיח הציבורי, לעיתים תוך גיבוי מצד מוסדות המדינה. עם פרוץ המלחמה, הצהירה פרקליטות המדינה כי תגביר את מאמציה להעמיד לדין את מי שנחשדים בהסתה לטרור או בתמיכה בו²¹. בפועל, נרשמה עלייה חדה במספר התיקים שנפתחו נגד אזרחים ערבים שהתבטאו ברשת²², גם כאשר היה מדובר בהתבטאויות שחוסות תחת חופש הביטוי או בפרסומים ישנים²³. במקרים מסוימים אף איבדו אזרחים ערבים את עבודתם בשל התנהלות זו²⁴. כך למשל במקרה של ד"ר עבד סמארה, מנהל היחידה לטיפול נמרץ לב בבית החולים השרון, שהושעה מעבודתו ללא בירור מוקדם, בעקבות הנחיה ישירה של שר הבריאות. ד"ר סמארה הואשם כי הביע תמיכה בחמאס בשל תמונת פרופיל שהעלה בשנת 2022, שכללה דגל ירוק עם יונה ועלה זית, ולצידה הכיתוב "אין אלוהים מלבד אללה ומוחמד הוא נביאו"²⁵.

נרשמה עלייה חדה במספר התיקים שנפתחו נגד אזרחים ערבים שהתבטאו ברשת, גם כאשר היה מדובר בהתבטאויות שחוסות תחת חופש הביטוי או בפרסומים ישנים. במקרים מסוימים אף איבדו אזרחים ערבים את עבודתם בשל התנהלות זו.

המתח הזה לא פסח גם על מערכת החינוך, ואף עוגן בחקיקה. בנובמבר 2024 אישרה הכנסת בקריאה שנייה ושלישית את הצעת החוק "איסור העסקת עובדי הוראה ושליטת תקציב ממוסדות חינוך עקב הזדהות עם מעשה טרור או עם ארגון טרור". חקיקה זו קובעת כי ניתן יהיה לשלול תקציבים מבתי-ספר שבהם, לדעת שר החינוך "מתקיימים או מתאפשרים גילויי הזדהות עם מעשה טרור". בנוסף, החוק מתיר לפטר בהליך מזורז חברי צוות הוראה שפרסמו "דברי שבח, אהדה או עידוד לטרור", בהתאם לשיקול דעתו של מנכ"ל משרד החינוך.

עמותת סיכוי-אופוק רואה בחוק זה²⁶ ביטוי מסוכן לצעדים בלתי דמוקרטיים המכוונים נגד האזרחים הערבים בישראל. החוק מסמן את אנשי ונשות החינוך כאוכלוסייה חשודה, מועדת להסתה או תמיכה בטרור, ופוגע פגיעה חמורה בחופש הביטוי של מורות ואנשי ונשות סגל חינוכי, הן באופן ישיר והן באמצעות האפקט המצנן והמשתיק שנוצר מעצם חקיקתו. כך מתחזקת אווירת הפחד והרדיפה בקרב כלל המורות, ובפרט בקרב אנשי ונשות

21 ["העמדתו לדין גם אנשים נורמטיביים. אפס סובלנות לתומכי טרור", כלכליסט. עמיר קורץ](#)

22 שם.

23 שם.

24 [מעצרי שווא, פיטורים בנימוקים הזויים: כך נראית הרדיפה של ערביי ישראל, הארץ, הילול גלזר ואיתי משיח](#)

25 ללא בירור: מנהל יחידה בבי"ח "השרון" הושעה בטענה כי פרסם פוסט תומך בטרור, הארץ, עידו אפרתי

26 ["עמדת סיכוי-אופוק על הצעת חוק איסור העסקת עובדי הוראה ושליטת תקציב ממוסדות חינוך עקב הזדהות עם מעשה טרור](#)

[או עם ארגון טרור", אתר סיכוי-אופוק.](#)

חינוך מהחברה הערבית - אווירה שפוגעת ביכולתם לחנך לביקורתיות, לדיאלוג, לשוויון ולשותפות בין ערבים ליהודים במוסדות החינוך.

כך, מתחזקת אווירת הפחד והרדיפה בקרב כלל המורות, ובפרט בקרב אנשי ונשות חינוך מהחברה הערבית - אווירה שפוגעת ביכולתם לחנך לביקורתיות, לדיאלוג, לשוויון ולשותפות בין ערבים ויהודים במוסדות החינוך.

מסקירה זו עולה כי על רקע התעצמות הפחד בציבור היהודי ועליית מגמות ההסתה, הגזענות והרדיפה כלפי אזרחים ערבים, לרבות מורות ומורים, נקט משרד החינוך במדיניות שמחריפה את מהלכי הרדיפה וההשתקה בתוך מערכת החינוך. מדיניות

זו עלולה לפגוע באופן ניכר במגמת שילובן של מורות ערביות במערכת החינוך העברי. בעמותת סיכוי-אופוק אנו סבורים כי דווקא במציאות כה קשה ואלימה, מוטלת על משרד החינוך אחריות לפעול כסוכן שינוי ממתן ומחבר, כזה שמאפשר לראות, לדמיין ולפעול ליצירת עתיד טוב יותר. אנו רואים בתהליך שילובן של מורות ערביות בחינוך העברי נקודת חוזק של מערכת החינוך, וקוראים למשרד החינוך לנקוט אמצעים אקטיביים להגנת התהליך הזה, לחיזוקו, ולמתן מענים מקצועיים שיסייעו בהתמודדות עם האתגרים הנלווים אליו.

על רקע כל אלו, בחודשים שלאחר פרוץ המלחמה קיימה העמותה, עם ארגונים נוספים²⁷, מפגש מקוון עבור מורות ערביות למתן כלים וידע משפטי ראשוני שיסייע בהתמודדות עם האירועים. במפגש השתתפו עשרות מורות שהביעו את חששותיהן ושיתפו בחוויות קשות שאירעו בכיתות, בחדרי המורים, בשיח עם הנהלות בתי הספר ובאינטראקציה עם ההורים והתלמידים. בעקבות המפגש, נערכו ראיונות עומק עם מורות ערביות על חוויותיהן בבתי-ספר בחינוך העברי מאז פרוץ המלחמה ב-7 באוקטובר 2023. נייר מדיניות זה מציג את נקודת מבטן ומביא בפני הציבור ומקבלי ההחלטות את גודל המשבר שבו הן מצויות. באמצעות אסופת הראיונות, מבקשת העמותה להשמיע את הקולות העולים מהשטח, להצביע על הממצאים המרכזיים ולהאיר את החסמים העומדים בפני שילוב מיטבי של מורות ערביות במערכת החינוך העברית. בנוסף, מוצגות במסמך המלצות ישימות שנועדו לסייע למשרד החינוך, למנהלי ומנהלות בתי-ספר ולצוותים חינוכיים לשפר את המצב הקיים.

נייר מדיניות זה מציג את נקודת מבטן של המורות הערביות ומביא בפני הציבור ומקבלי ההחלטות את גודל המשבר שבו הן מצויות.

27 תודה למכון מרחבים, ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי והאגודה לזכויות האזרח.

חשוב לציין כי על אף הקשיים והאתגרים הרבים שאיתם התמודדו, רוב המורות המשיכו להגיע לעבודתן מדי יום במהלך תקופת המלחמה מתוך תחושת שליחות, מחויבות לתלמידים ואמונה במקצוע, כפי שעולה מהראיונות שיוצגו בהמשך. היבט זה, לצד העובדה שבמקרים רבים הצליחו בתי הספר הצליחו לשמר את מערכות

היחסים הפנימיות גם ברגעים קשים ומורכבים של מתיחות רבה, מדגיש את הצלחתה הכוללת (גם אם החלקית) של מגמת שילוב מורות ערביות בחינוך העברי. עם זאת, העובדה שמתוך כ-3,000 מורות ערביות המלמדות בחינוך העברי עשרות התלוננו על חוויות קשות, ואפשר להניח שרבות אחרות לא עזרו אומץ להתלונן, בצירוף עומק התיאורים העולה ממסמך זה, מחייבת שיפור משמעותי בתהליכי ההשמה, הקליטה והשילוב של מורות ערביות בחינוך העברי. שיפור זה נדרש כדי לאפשר למערכת החינוך להשתפר ולקדם את מגמת ההשתלבות החשובה של מורות ערביות, ובכך גם לתרום לעתיד של חברה שוויונית יותר.

רוב המורות המשיכו להגיע לעבודתן מדי יום במהלך תקופת המלחמה מתוך תחושת שליחות, מחויבות לתלמידים ואמונה במקצוע, כפי שעולה מהראיונות שיוצגו בהמשך

מתודולוגיה

במסגרת העבודה על נייר המדיניות ערכנו שיחות עומק עם ארבעה אנשי מקצוע מתחום החינוך והכשרת צוותי הוראה אשר עוסקים מקרוב במגמות השילוב של מורות ערביות בבתי-ספר במערכת החינוך העברית בתקופה הנוכחית. השיחות העלו תובנות משמעותיות בנוגע לאתגרים עימם מתמודדים מנהלים ומנהלות בתי-ספר בהקשר זה, וכן בנוגע למדיניות משרד החינוך והכלים העומדים לרשותם, במיוחד בעתות משבר. לנוכח בקשת המשתתפים לשמור על אנונימיות, לא נכללו ציטוטים ישירים או פרטים מזהים, אך דבריהם שימשו תשתית להבנת המצב ולגיבוש ההמלצות בנייר זה.

לתימוכין מהשטח על הדברים שעלו בשיחות המקצועיות, נערכו ראיונות עומק עם תשע עובדות ועובדי הוראה ערבים, שבהם שני גברים ושבע נשים, המועסקים בחינוך העברי ואשר עבדו במהלך שנת הלימודים תשפ"ד (2023-2024). לאחר מכן, נערכו ראיונות משלימים עם רכזת שילוב מורים ומורות בתוכנית "משלבים ומשתלבים" ממכון מרחבים ועם ד"ר וורוד ג'יוסי, ראשת המכון האקדמי הערבי לחינוך במכללה האקדמית בית ברל, המלווה פרחי הוראה בתהליך הסבתם לחינוך העברי לאורך שנים וחוקרת את התחום.

הראיונות נערכו בשפה הערבית על ידי מכון המחקר נאס-נאס. עמותת "סיכוי-אופוק" פנתה למורות ערביות המשתתפות בתוכנית "משלבים ומשתלבים" בטופס הסכמה לקיום ראיון, שכלל גם התחייבות לשמור על זהותן חסויה. בנוסף לפנייה דרך התוכנית, העמותה פנתה גם לגופי חברה אזרחית העומדים בקשר עם מורות ערביות בחינוך העברי כדי להפיץ את הפנייה ובהם האגודה לזכויות האזרח, ועדת המעקב

העליונה לענייני החינוך הערבי ועוד. פרטיו של המורות שהגיבו בחיוב לפנייה, הועברו למכון נאס-נאס שקיים את הראיונות.

**ראוי לציין כי החשש מעצם ההשתתפות
בראיונות, יש בו כדי להצביע על אווירת
ההשתקה ומידת הפחד והמתח בו
נתונות המורות.**

על אף המאמצים, בשל חשש כי השתתפות במחקר זה ישליך על מצבן התעסוקתי, מורות רבות שנתנו את הסכמתן הראשונית להשתתף בראיונות לא המשיכו את התהליך בסופו של דבר. ראוי לציין כי החשש מעצם ההשתתפות בראיונות, יש בו כדי להצביע על אווירת ההשתקה ומידת הפחד והמתח בו נתונות המורות. לכן, מפאת הרגישות הרבה הכרוכה בתהליך ההשתלבות וביתר שאת בעבודה בסביבה רוויית מתחים בתקופת מלחמה, הקפידה העמותה לשמור על אנונימיות המשתתפות, והמידע יוצג ללא פרטים מזהים משום סוג (לרבות שמות בדויים).

מניתוח השיחות עם אנשי ונשות המקצוע והראיונות עם המורות עלו כמה תמות מרכזיות המאפיינות את חוויית המורות הערביות בחינוך העברי במהלך חודשי המלחמה, ואת התופעות שאפיינו את הממשק שלהן עם הנהלות בתי הספר, צוותי ההוראה והתלמידים. להלן התמות שעלו מהניתוח ושיוצגו באופן מפורט בהמשך פרק זה - פחד לבטא זהות במרחב, הגבלה של חופש הביטוי, רדיפה, היעדר תמיכה מצד הנהלת בית הספר וניכור מצד הצוות החינוכי. מדובר בנושאים מורכבים שיש ביניהם יחסי גומלין ואף חפיפה.

פחד לבטא זהות במרחב

מורות ערביות רבות התלבטו אם לחזור לסביבת העבודה שלהן בשל החשש שהמוצא שלהן, שפתן או לבושן יהפכו מושא לשיפוטיות ולהערות גזעניות. הן הביעו חשש לשהות במרחב משותף עם סממנים חיצוניים המעידים על דתן, כמו כיסוי ראש, ונמנעו משימוש בשפה הערבית. חלקן אף התבקשו שלא לדבר בערבית במרחבים המשותפים, באופן שיצר הדרה תרבותית ואותת להן שהן נתפסות כ"אחרות" במרחב הבית ספרי. הדרישה לדבר רק בעברית, גם כשהשיחה מתבצעת בין דוברות ערבית בלבד, משדרת מסר של עיונות משום שהיא קובעת כי שפת הרוב היא השפה הלגיטימית היחידה. מכלול הנתונים שאספנו משקפים חוויה קולקטיבית של חוסר ביטחון ומשקפים מציאות יום יומית של השתקה. עבור חלק מהמורות, תחושת הפחד והזרות הייתה כה גדולה עד כי שקלו לעזוב את מקום עבודתן.

"סוף אוקטובר הצננו אלמד ערבית."

"הינני חנוכה
כניתי ורצוה בגקופה
הנאגה וליזו לזו כאלה
דיכנו בצרית בחד
המורים".

השני המוזון ומאמיות גלניו, אלו לא פחדני
אחיו במרחב יהודי. בהנחה השני: 'הוא כדאי
אמצר לזית הספר? כי לא תמנן הינני גפריטים
כדאש, אמלן מה אעשה אם יגידו לי משהו גלני?".

דבריה של אמאני, מורה לחינוך מיוחד.

וּסִימָּה, מוֹרָה וּמַחֲנֵךְ, סִפֵּר כִּי הֵבִיעַ בְּפָנָיו מִנְהֵלֶת בֵּית הַסֵּפֶר חֲשֵׁשׁ לָשׁוּב לִמְקוֹם עֲבוֹדָתוֹ:

"שיתפתי אותה שאני לא מרגיש בנוח לטבול לבית הספר כי רציתי להימנע בלבד
הנה מכל מקום עם הנאמרים, והוררים - וגם הנאמרים".

גם יארא, מורה למתמטיקה, סיפרה על תחושות דומות:

"פחדתי לרצוח, הפסתי סיגידו אמירות לעצמות או שיאשימו אותי
שאני גומע מהאס. רצו לי בראש ונרדפו מסריטים קולוניים".

שואם, מורה למדעים, סיפרה:

"שמרתי על שתיקה או שנמצאתי מניחול שיחות. פשוט נתייגש בשבועות כלליות וקצרות. היו פגמים שלא הלכתי כי פחדתי ושמעתי הרכה סיפורים על מורכב. שומעו להקדמה".

נור, מורה לחינוך מיוחד, סיפרה:

“יש לנו קבוצה של מורות וסיעות עצמיות, שם דיברנו על העסקאות, וזו בייחוד אחרי שראינו הרבה סרטונים שמצהירים עצבים מהוסטות עצבים יהודיות, בעיקר נשים עם חילאז”.

רכזת במכון מרחבים המלווה כ-75 מורות ערביות בבתי-ספר יהודיים בשנת ההוראה הראשונה שלהן, תיארה מציאות דומה:

"היגשתי שמורות עם כיסויי ראש השלל יוגר אנסול אביה הספרי".

צנזורה עצמית והגבלה של חופש הביטוי

תופעה נוספת היא הימנעות של מורות רבות מהבעת תחושותיהן, עמדותיהן ואמונותיהן בתוך בית הספר, מתוך חשש לתגובות שליליות, לסנקציות קשות, לפגיעה בביטחון התעסוקתי והפיזי - ואף מחשש להפוך מטרה לאלימות של ממש. רבות מהן סיפרו כי בחרו באופן מודע לצנזר את עצמן ולהימנע מכל שיח הנוגע למלחמה ולהשלכותיה. המעטות שהביעו את עמדתן למרות הפחד, נאלצו להתמודד עם חרמות ואיומים קשים²⁸, ומקרים אלו חיזקו את תחושת הפחד והצנזורה העצמית בקרב יתר המורות. מהניתוח עולה כי האווירה בבית הספר לא אפשרה לנהל שיח מורכב שמכיר בנרטיבים השונים הקיימים בחברה הישראלית או בהקשרים הרחבים יותר של המלחמה, והנהלות בתי הספר לא נקטו אמצעים מספיקים כדי לתמוך במורות הערביות וליצור עבורן אקלים בטוח שיאפשר להן למלא את תפקידן החינוכי.

אמאני מספרת:

"כאשר הצנינו לזית הספרי, קיבלתי האטה לא לדבר על פוליטיקה או על האלמאנה, לא בנייה ולא בחדר המורים. יש בי צורך להגיד שיש צד שני ויש הקשר אלו מה שהתרחש בשלילה באוקראינה. אבל ידעתי שלא יבינו את זה, ולכן האטתי לא לדבר בכלל. ידעתי טוב מאוד שאם אומר מילה שהם לא רוצים לשמוע - זה עלול להיגמר רע"

נור שיתפה:

"שמעתי על שתיקה או נחמתי משיחות; פשוט אני בגלובל כליות וקצרות, לא העזתי גם כי פחדתי. שמעתי הרבה סיפורים על מורים שזמנו לקיבוץ - אז אני פשוט שמעתי, לא דיברתי ולא העזתי דבר".

רכזת במכון מרחבים סיפרה על מקרה נוסף, שבו מורה שפרסמה פוסט שקרא לעצור את המלחמה איבדה את מקום עבודתה:

"ההורים פללו נגדה, היא יצאה לאופסה אלא גלום ולא הצדה לזית הספרי".

28 [חשדנות ודרישות נאמנות: מורות ערביות בחינוך היהודי חשות שסומנו מאז 7 באוקטובר, שירה קדרי-עובדיה, "הארץ"](#)

"נכנזו הרכה אמירוב בקצוצות המורים בואטסאפ, כמו 'צריק אלסל אגל
העצמי' או 'הם חיות אדם', ואני לא העבתי בלא".

הוא תיאר שיחה שקיים עם מנהלת בית הספר, שבה שיתף אותה בתחושת ההשתקה:

"אמירוב זה שבואז אי גמ על מה שקורה בצד השני, אבל אין לי מקום להביע את
הכאב הזה או את דעתי. היה לי חשוב לשלף אותה במחשבות, ברגשות ובהתבטאויות
שלי, ובכזון שלי להימנע מאשמוץ או לנהל שיחות על המלחמה".

רדיפה ו"מבחני נאמנות"

במקרים רבים מורות ערביות בחינוך העברי נדרשו לעבור מעין "מבחני נאמנות" מול קולגות, תלמידים והורים. בחלק מהמקרים, הורים איתרו ברשתות החברתיות של המורות אחר "עדויות" לחוסר נאמנות לתפישתם, והשתמשו בהן ככלי לרדיפה ונקיטת אמצעים נגדן - עד כדי פיטורין. לעיתים אף פורשו התבטאויות תמימות באופן שגוי, תוך יצירת אווירה של חשדנות ואי-אמון, שגרמה למורות לבחור בצנזורה עצמית ולהימנע משיח חופשי. על מורות ערביות נכפתה דיכוטומיה - הן נדרשו להצהיר על שייכות לאחת משתי זהויות מוחלטות ("איתנו או נגדנו"), דבר ששולל מהן את האפשרות להציג זהות מורכבת או להציג נקודת מבט רחבה יותר. כל אלה הובילו לתחושת רדיפה בקרב המורות הערביות, שנאלצו לפעול תחת לחץ כבד ובמסגרת מערכת שלא הצליחה להעניק להן סביבה שוויונית, בטוחה ומכילה.

רכזת במכון מרחבים תיארה מקרה שבו מורה מאזור הצפון העלתה לפני יותר משנתיים תמונה שלה עם רקע של מסגד אל-אקצא.

"ההורים נכנסו לפרופיל שלה בפייסבוק, ראו את התמונה, ולווכו סערה בקבוצת ההורים והצוות. אף שהיא הסבירה לצוות כי אל-אקצא הוא מקום קדוש לאמוסלמים, ההורים העקשו, וסיכרו למצבה לנגן את הכיתה ואף לזיג הספר כולו, ולבסוף נאלצו להעזיר אותה ללמד בבית ספר אחר".

במקרה אחר, תיארה אותה רכזת שיח בין מזכירת בית הספר למורה ערבית, שהוביל לעזיבתה מבית הספר:

"המטכירה שלה: 'ראית מה עשו לנו המאס?' והמורה השיב: 'זה כל כך נורא שאני לא מצליחה אפילו לדמיין את מה שקרה'. המטכירה פירשה את המאירה כהכחשה של הטבח ומינה בטרור, פרסמה פוסט, שיגפה את ההורים והגייסה גאונה לערייה. המורה צומנה לקיירה, והמפקדת הציעה להעבירה לזיג ספר יהודי אחר - אף על פי שיימדה שחלמה בבית הספר במשך שבע שנים".

"סייעת שלה אומי אמ אני גומת מאס. עניתי לה שאני לא כוזה לענות על שלה נצו. היא העקשה, שלה שוב, וכלא עניתי, אמרה: 'אם את לא כוזה לענות - סימן שאני גומת מאס וכלא מה שקרה 2-7 באוקטובר'".

נור סיפרה:

גם שאם תיארה חוויה דומה:

"כאשר מצבתי לזיג הספר, התלמידים שלא אומי: 'עם מי את? את עם מאס?' את אומת ישראל? את מאמינה באלוהים ונציא מומת'?"

"בגקופה שבה למדנו בצום, התקשרה אליי מוכה שלא כל כך הכרתי. היא שאלה: 'היי מה שלומך?' ואני מתוך הכף עניתי: 'היי אני בסדר'. היא אמרה: 'בסדר? מוצר שמישהי אומרת שהוא בסדר בימים כאלו וזמנך נהי. אמרתי לו שאני לא מתכוונת שאני בסדר, הרי כולנו רואים את האסון ומרגישים את הפחד ואת החלף. אז היא שאלה אם אני מדמיינת איך האנשים בדכום היים, ולעניתי שאני מקווה לימים קרועים, אבל היגשתי שהיא מנסה להוציא ממני מילים".

מעדותה של אמאני בולט סיפורה של חברתה למקצוע:

"אני יודעת על חוויה של מוכה ערבייה שחמדת אתי. אצלה זה התחיל בצום. היא הצביעה שיעור, וכמה דקות לאחר סביימה אותי, קיבלה שיחת טלפון מהמנהל והתבקשה להגיע מייד לביה הספר. התברר שאם האמהות שלנה כי עברה איז המעש וכאנה שהיקף של המוכה בצום הוא דגל פאסטין וגם שמעה את המילים 'אלוהי אנכר'. אנחנו מתבררות אצום באמצעות מייל של משרד התינוק והם מוקט, אין מצב שהיה דגל פאסטין ביקף. ההסבר 'אלוהי אנכר' הוא שהמוכה גרה איז מסגד, וגם נשמע הקריאה אפילו ה-'אד'אן'. כאשר המוכה בצרה לביה הספר, וכלל שהיא גם אובש מיג'אב, התאמידים הלאו אכנוג אותה 'מאס'. שמעתי תמיד שראה אותה ואמר: 'הנה הגיעה המפלגה וגומרת הטכני'. המוכה סבלה מהתאמידים, והיו נגדה שלנוג שקריות רבוג".

פגיעה והעדר תמיכה מצד הנהלת בית הספר

מהניתוח עולה כי במקרים רבים הנהלת בית הספר לא סיפקה למורות הערביות תמיכה והנחייה, ולעיתים אף הפגינה יחס מזלזל, מפחית או מתעלם כלפי מצוקותיהן. במקרים מסוימים, הפגיעה הגיעה ישירות מצוות הניהול. בשל מצב עניינים זה, נאלצו המורות להתמודד לבדן עם האווירה הקשה והמדירה ששררה בבית הספר. היעדר התמיכה מצד ההנהלה ערער את תחושת השייכות של המורות ויצר תחושה שהזהות שלהן אינה לגיטימית ושעליהן להצניע אותה.

"ציון הראשון שלי בצדודי, נכנסתי אליו המורים ולא הכרתי אף אדם. ציון
 שיש מורים צדיקים, נלשתי אליהם וניהלנו שיחה היכרות ראשונה בצדודי. בצדודי
 סו דקדוק קיבלנו, שום המורים הצדיקים, הוצעה מהמנהל על פנייה דווקא. הוא
 ביקש שניצל מיד אליו. המנהל אמר לנו במפורש: 'אין נמצאות צדודי ספר
 יהודי, ואסור לכן ללכת כן בצדודי. בחדר המורים גזענו בינינו בצדודי,
 כדי שכל מי שצריך יבין'." "היינו בהלם. הייתי צדודי הספר רק שלשנים. אדם
 המורה הוויקיטא אמר לי שיש משהו כזה בצדודי מה אנחנו מלמדים הוא
 מוסרן אלול ואנחנו נלמד. היא כלשה מאד על הדבר שזה נלמד בנו. אנ
 גהינו ולא ידענו אם צדודי ש חוק שזה שסור או ללכת צדודי, אז קפאנו.
 היום אני מתחבט שלא הלכתי לנציפה שלי".

אמאני תיארה מקרה נוסף, שבו מורה שעובדת לצידה בבית הספר חוותה יחס גזעני מהתלמידים.
 תגובת ההנהלה, לדבריה, הותירה אותה המומה:

"המנהל אמר לי שיתכן שהמורה ספגה יחס גזעני ואמורה קשה
 בלל שהיא אוכלת חיל'א. היא הסכימה שאני, כיוון שאני אוכלת חיל'א, לא
 צריכה לאכול חיל'א. הייתי בהלם מהאמירה הזו ולד היום אני כולסת על
 עצמי שלא הלכתי".

למרות הקשיים והאתגרים, מורות רבות המשיכו למלא את תפקידן באחריות, מסירות ומחויבות
 כלפי תלמידיהן והתעקשו להמשיך ללמד גם בתנאים מורכבים. ראוי לציין כי מהניתוח עלו
 גם דוגמאות הפוכות, בהן הנהלות קידמו דיאלוג פתוח בצוות. מקרים אלו ממחישים כי קידום
 שיח שקוף, גם במצבים רגישים, יכול להפחית מתחים ולחזק את תחושת השייכות והביטחון
 של כלל חברי/ות הצוות. במקרים אלו בלטה מנהיגות ניהולית שהפגינה אמפתיה, הקשבה
 וגמישות, ויצרה סביבת עבודה תומכת ומכילה גם בתקופות של משבר. כאשר הנהלה מקרינה
 תמיכה ורגישות, היא מהווה דוגמה אישית לצוות ולתלמידים, ומשפיעה על האווירה הכללית
 בבית הספר.

בחלק מהמקרים, צוותי הניהול אף סיפקו הדרכה ושימשו אוזן קשבת לצוות החינוכי ובכך סייעו להפחית תחושות של עוינות ופחד. כך, לדוגמה, סיפרה נור:

"בשלב הראשון התקיים מפגש עם כל הצוות. המנהל דיברה רבות על היחסים בין ערבים אייטים, והתייחסה למצב הכללי. היא אמרה שהמצב מתאושש ואסור לעניינים פוליטיים ישפיעו על הקשרים בין המורים הערבים והיהודים. מתגבש ערבייה פתוחה למנהל ושייכה בכך למורים ואסייעו הערבים יש שאלו ומשום בנצח אהלה אביה הספר. הם אכלו צדקו מפגש עם שבו השתתפו הפסיכולוגית, היועצת, המנהל ושרי הסגנון. חלק מהמורים שיגפו שהן מפתחות אמור אביה הספר. המנהל הייתה קשובה, הביעה תמיכה ואמרה: 'אנחנו מני שאתם מרגישו בטוח'".

ניכור בחדר המורים והמורות

חדרי המורים וסביבת העבודה המשותפת הם מרכיב חשוב בעבודתן של מורות, שכן שיתוף פעולה בתוך הצוות החינוכי הוא חיוני למילוי תפקידן. לעיתים בבתי הספר העבריים יש השפעה מכרעת על תחושת השייכות והביטחון של מורות ערביות, על תפקודן ועל יכולתן לקחת חלק אינטגרלי בפעילות החינוכית. עד פרוץ המלחמה, היחסים עם הצוותים החינוכיים תוארו כטובים או לכל הפחות תקינים; לא דווח על גילויי גזענות, ואף צוינו מקרים בהם הצוות סייע להן להשתלב ונתן להן תחושה שהן מהוות חלק חשוב מעבודתן. אולם, לדבריי המרואיינות, מאז פרוץ המלחמה היחסים הפכו במקרים רבים מרוחקים וקשים, והשהות בחדר הצוות נעשתה חוויה מורכבת. מורות תיארו ניכור, התעלמות, שיח לאומני ואלים שיצר דה-לגיטימציה לזהותן. חלקן אף קיבלו מסר שאינן רצויות בחדר המורים.

"בשגרתנו אביה הספר נכנסת אלדך המורים, אמרת בוקר טוב ולא עני לי. הייתה ממש ביחוד"

כך מתארת יארא ומוסיפה:

"אני מתגברת במתמטיקה, ואני מעצירה שיעורים יחד עם מורה
נוספת. בסמן השיעורים בניהה היא מנייחסת אליי כרגיל ומדברת איתי, אך
בדבר המורים היא וול שאר המורים מתלחמות ממני לאלוטין".

שאמס תיארה חוויה דומה:

"אחרי שושה שבועות פערק הצבנו לביה הספרי, נכנסתי לדבר המורים ולא ענו לי
כאשר אמרתי 'דוקר טוב'. לא היו אף המורים הרגילים אז בהפסקה נשאיתי
בניהה. למחרת בהפסקה התלמתי בן אלת לדבר מורים. הרגשתי שהמורים
דיברו בקול רם כוונתה לשלמתי: הן אמרו שאין אצריים בלעה, וצריך למחוק
אבלעה - גם אף הילדים, כי הילדים בלעה נולדו ארצות יהודים".

אמאני סיפרה כי נתקלה באמירות קשות גם במהלך פגישות הצוות:

"ביום הראשון של עם כל הצוות, זו דיברנו על התארגנות ומצבה אלמד, היה פגוע
נוח כי, אנחנו, המורים הערביים, לא אמרנו מילה. המורים היהודיים שיגעו יחד
ברגשות שלהן. גם בפגישת הצום השנייה לא דיברתי", היא מספרת, "מורה אחר
אמרה של הערבים צריכים למות, ומחיות הערבים הפאסטינים אצריי מדינת
ישראל - יגם אותם צריך להעניש ולהעמיד במקום".

גם יארא תיארה חוויה קשה מול הצוות החינוכי:

"בשבוע השלישי למחממה התמילו להגיל הודעות בקבוצות הוואטסאפ של המורים.
מורה אחר שלמה גמנה של בניינים הרוסים בלעה ומבה: 'גם אם התמונה
פוטושופ - זה משמח את הלב'. כולן שלמו לרבות ואייקים. נפלתי מאוד מההודעה
הזו. לא הרגשתי. הרגשתי צרה. אמרתי לעצמי 'מה אני עושה כאן?'. היו גם
אמירות והודעות שקראו להעמיד אכלעה ואכל כל הערבים".

מנגד, היו גם מקרים שבהם צוות הבית הספר גילה תמיכה במורות וידע להגיב כראוי לאיומים שהופנו כלפיהן. כך למשל, במקרה של ויסאל, שתלמידים החרימו את שיעוריה או התנהגו כלפיה באופן בלתי הולם.

"השילוחים בשם היו מאוד מאתרים. רק בשילוחים שאני הצרכני התלמידים לא השתתפו, ואם פניתי למנהל וביקשתי עזרה".

סיפרה והוסיפה:

"היה גם תלמיד שכל הצמן הפריע לי ושלח צ'אט הודעות כמו 'מה את מושגת על מחזאים?' או 'לא ישר פה בשם מחזאים?' מחנה הכיתה ראיתי את ההודעות והכתיבה אותו למספר ימים. הוצאתי, היחס הפועלני והאמינות הקשה והליו רק מתלמידים. מהצוות קיבלתי תמיכה, מאלק מהמורה וגם ממנהל הכיתה".

מהממצאים עולה שורה של חסמים המונעים השתלבות מוצלחת של מורות ערביות במערכת החינוך הממלכתית העברית:

1. היעדר מדיניות ברורה וביטוי עמדה ציבורית הולמת מצד משרד החינוך

משרד החינוך לא פרסם מדיניות סדורה שתנחה את צוותי ההנהלה וההוראה כיצד להתמודד עם המתחים והאתגרים שנוצרו במרחב הלימודי מאז פרוץ המלחמה. לאור שתיקה רועמת זו, נותרו הצוותים הניהוליים ללא כלים שיאפשרו לשמר סביבת עבודה תקינה בבתי הספר. לרשות המשרד עמדו הצהרות עבר שיכלו לסייע בפיתוח כלים ומענים, בהם חוזר מנכ"ל "חיים משותפים", שבמסגרתו אומצה מדיניות לקידום שיח, היכרות והכרה בזהויות השונות בחברה הישראלית. לצד ההיעדר המקצועי, משרד החינוך גם נמנע מהבעת עמדה ציבורית ברורה שתיצור מסגרת נורמטיבית ותומכת, ותגדיר עקרונות מנחים עבור צוותי החינוך, במיוחד אל מול תלמידים והורים בתקופה רגישה זו. לשם השוואה, ניתן להביא את דוגמת משרד הבריאות: ד"ר ספי מנדלוביץ, המשנה למנכ"ל, התייחס לנושא בגלוי בכתבה שפורסמה בעיתון דה מרקר²⁹: "כבר התחלנו לעבוד על צוותים ייעודיים שיעסקו רק בסוגייה הזאת (שותפות יהודית-ערבית) ויוכשרו למתן מענה לאירועים שמתרחשים בארגוני הבריאות. הם יהיו בקשר שוטף עם השטח ויאפשרו שיח על נושאים קשים, וביום שאחרי יפעלו כדי לוודא שתפיסת הגיוון שלנו תמשיך לבנות אמון וחוסן".

2. היעדר כלים מקצועיים, הכשרה וגיבוי מהנהלת המוסד החינוכי

הנהלת בית הספר היא הכתובת לכלל המורות, ערביות ויהודיות כאחת. לפיכך, עליה להנחות את הדרג המקצועי, במיוחד בעתות מתיחות ומחלוקת, באמצעות הכשרות מקצועיות שיספקו לצוות החינוכי כלים בנושאים כגון חיים בשותפות, ניהול שיח קונפליקטואלי, מערכי שיעור בעתות משבר ומתיחות, הוראה בצוות מגוון ועוד. כמו כן, מההנהלה מצופה לשמש אוזן קשבת לצוות החינוכי, לספק לו תמיכה וגיבוי, ולהיות כתובת אחראית למקרים של תלונות המצריכות בירור הוגן. בהיעדר מדיניות ברורה מצד משרד החינוך, נותרו הנהלות בתי הספר ללא כלים שיאפשרו

29 רוני לינדר, הערבים הם לא "חלק" ממערכת הבריאות - הם המערכת. פגיעה במרקם הזה היא סכנה קיומית, דה מרקר 29.10.23

להן להתמודד עם המשבר באופן מקצועי ומושכל. בשל כך, נאלץ כל צוות ניהולי לפעול באופן עצמאי, ולעתים, על אף כוונות טובות, לא הצליחו המוסדות החינוכיים להתמודד עם המצב ולספק מענה הולם. במקרים רבים, הנהלות נמנעו מגיבוש או פרסום קווים מנחים שנדרשו לצורך שמירה על שגרת עבודה תקינה, כפי שהתקיימה טרם המשבר, ולא יצרו עבור המורות את תנאי ההגנה והתמיכה הנדרשים. התמודדותן עם מקרים של רדיפה או התעמרות הייתה לעיתים קרובות שרירותית, בלתי עקבית, ולא התבססה על מדיניות סדורה שתבטיח טיפול שוויוני, מקצועי וחף מהטיות או שיקולים זרים.

3. היעדר כלים ופתרונות לניהול חדרי מורים מגוונים

חדרי המורים מהווים את זירת המפגש החברתית והמקצועית של צוותי החינוך, והם חלק אינטגרלי משגרת היום של כל מורה. לחדר יש תפקיד כפול: מרחב המשמש לצרכי הרווחה של המורות, כאזור המאפשר מנוחה וחיבור עם מורות אחרות, ומרחב המהווה חלק מסביבת העבודה של המורה, שבו היא מבצעת מטלות אדמיניסטרטיביות, בודקת מבחנים, מכינה מערכי שיעור ועוד. לכן, תחושת ביטחון ושייכות בחדרי מורים היא הכרחית לצורך תפקודה של כל מורה. אולם, מהריונות עולה כי אף גורם רשמי לא פרסם קווים מנחים או קידם שיח בין המורות על הדרכים להפיכת המרחב למכיל ושוויוני עבור כולן. במיוחד בחדרי מורים מגוונים מבחינה לאומית ובעתות של קונפליקט ומלחמה, היעדר פעולה בנושא הותיר את המרחב המקצועי ללא מענה ופתרונות למתרחש. בשל מצב דברים זה, מורות ערביות רבות נחשפו להתבטאויות משפילות וגזעניות, דווקא במרחב שאמור לשמש עבורן אזור בטוח.

4. היעדר כלים חינוכיים ופתרונות גישור להתמודדות עם אירועים של גזענות ורדיפה מצד ההורים והתלמידים

לאור היעדר מדיניות והכוונה מצד משרד החינוך והנהלות בתי הספר, ובצל האווירה המתוחה גם בחדרי הצוות, נחשפו מורות ערביות לביטויי גזענות, רדיפה והתעמרות מצד הורים ותלמידים – לעיתים בלי שקיבלו כל מענה הולם.

מערכת החינוך לא סיפקה כלים מקצועיים להתמודדות עם מקרים אלה: לא תיווך חינוכי בין המורה לבין הקהילה (תלמידים/הורים), לא שיח ערכי מבוסס על כבוד, סובלנות ושותפות, ולא מנגנוני גישור שיאפשרו טיפול מערכתי. תגובות המערכת, כאשר היו, נטו להיות חלקיות או פוגעניות בעצמן – בין שבהקטנת האירועים, התעלמות מהם, או במקרים חמורים יותר, הרחקת המורות, שיבוצן מחדש או הוצאתן לחופשה כפויה.

ביקור צוות מרחבים בבי"ס אוסישקין בכפר סבא משלב כ-8 מורות ערביות, חלקן מחנכות

המלצות

אף על פי שנייר מדיניות זה עוסק בתקופת משבר, הממצאים שהוצגו בו מצביעים על כך שהחסמים המרכזיים לשילובן של מורות ערביות במערכת החינוך העברית נובעים מהתנהלות שגרתית, ולא רק מנסיבות חירום זמניות. למעשה, האופן שבו פועלת מערכת החינוך בימי שגרה הוא שקובע את חוסנה ואת יכולתה להתמודד עם מצבי קיצון. בהתאם לכך, ההמלצות שלהלן אינן עוסקות רק בהתמודדות מיידית עם משברים, אלא מבקשות לקדם שינוי מערכתי עמוק וארוך טווח, שיתרום לבניית מערכת חינוך יציבה, שוויונית ועמידה יותר.

לאור החסמים שזוהו, גובשה רשימת המלצות המופנית למשרד החינוך, ולגורמים המקצועיים הפועלים בו – אגפים, יחידות וגורמי הכשרה – במטרה להפוך את השתלבותם של עובדות ועובדי הוראה ערבים לתהליך פורה, מיטיב ואפקטיבי לטובת כלל הצדדים:

1. אימוץ תכנית משרדית לקליטת עובדות ועובדי הוראה ערבים בחינוך העברי

לאור מספרן ההולך וגדל של מורות ערביות בחינוך העברי, ובצל המציאות המורכבת והמתוחה בארץ, מומלץ כי משרד החינוך יסדיר תהליך קליטה ברור לעובדות ועובדי הוראה ערבים. תהליך זה יכלול הכשרה מקדימה למורה המשתלבת, ליווי מקצועי ורגשי, ופיתוח מסגרות תמיכה. אחת הדרכים האפשריות היא לאמץ את תוכנית "משלבים ומשתלבים" של מכון מרחבים כתוכנית מערכתית. התוכנית מעניקה, בין היתר, הכשרה תרבותית, לרבות על החגים של תלמידי החינוך העברי, וליווי מצוות רכזות בעת כניסתן לבתי הספר. כיום, התוכנית פועלת בהיקף מצומצם, עם מאות מורות בודדות, בשל מגבלות תקציב, אולם השקעה מתאימה תאפשר להרחיב את היקפה ולתמוך בכל המורות הערביות המשתלבות.

2. ייסוד תוכניות הכשרה וליווי לצוותי הוראה וניהול בבתי-ספר משלבים

על משרד החינוך להוביל תוכניות הכשרה וליווי לצוותים שאליהם מצטרפים מורים ומורים ערבים, וכן למנהלי ומנהלות בתי-ספר משלבים. ההכשרות יאפשרו בניית סביבה מקצועית ובטוחה בחדרי המורים, תוך עידוד שיח פתוח, מכבד וקולגיאלי. מנהלים ומנהלות יעברו הכשרה במסגרת "אבני ראשה" (מכון לפיתוח מנהיגות, כלים והכשרות למנהלים³⁰) תוך שימת דגש על הפיכת הסביבה הבית ספרית למכילה, בטוחה, ומכבדת - שבה יש מקום וכבוד לשפה, לבוש, תרבות וזהות ערבית (ולצדן, לכל זהות אחרת). כמו כן, יקבלו צוותי ההנהלה הנחיות ברורות להתמודדות עם מקרים של גזענות מצד צוותים, הורים או תלמידים, בליווי של אנשי מקצוע מנוסים שיספקו ייעוץ והכוונה במקרים מורכבים או יוצאי דופן.

יום קהילה של המורים בתכנית, אפריל 25

30 [מכון לפיתוח מנהיגות, כלים והכשרות למנהלים](#)

3. עידוד יישום תוכניות שילוב באמצעות תגמול מוסדי

מומלץ כי הפיקוח של משרד החינוך יפעל לקידום תוכנית השילוב בבתי הספר, תוך שימוש במדדי הערכה ברורים. ניתן לשלב את הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) או את מערך הפיקוח כמנגנוני מדידה. בתי-ספר בהם ייושמו נהלי קליטה מיטביים יתוגמלו - לדוגמה, באמצעות הקצאת שעות נוספות לבית הספר המשלב, בתנאי שצוות ההוראה משתתף בהכשרה ועומד ביעדי הליווי שנקבעו.

4. גיבוש נוהל שקוף ומקצועי לטיפול במקרים של רדיפה, התעמרות, גזענות והטרדה

מומלץ כי משרד החינוך יפתח נוהל סדור לטיפול בתלונות מצד צוותים, מנהלים, הורים או תלמידים כלפי מורות ומורים ערבים. הליך זה יכלול בירור מפורט, שקוף ורגיש, תוך הגנה על זכויות המורה בכל שלבי הבדיקה. מומלץ להבטיח ייצוג מגוון בוועדות המשמעת, לרבות אנשי ונשות חינוך מהחברה הערבית, ולשלב מבט חינוכי רחב אשר לוקח בחשבון את חשיבות שילובם של מורים ומורות ערביות בחינוך העברי לצד ההתמודדות עם נסיבות המקרה.

נספח 1 - נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בדבר השתלבות עובדי הוראה ערבים בזרם החינוך העברי

מורים ערבים במערכת החינוך הממלכתי עברי במספרים מוחלטים					
שנה*	יהודים ואחרים	ערבים	סך הכל	שינוי באחוזים ערבים	שינוי באחוזים יהודים ואחרים
2010	62,185	343	62,557	-	-
2011	64,971	418	65,422	21.87%	4.58%
2012	67,371	492	67,871	17.70%	3.74%
2013	70,103	534	70,644	8.54%	4.09%
2014	72,490	605	73,096	13.30%	3.47%
2015	74,796	678	75,475	12.07%	3.25%
2016	76,431	738	77,170	8.85%	2.25%
2017	79,034	815	79,850	10.43%	3.47%
2018	81,160	961	82,123	17.91%	2.85%
2019	82,528	1,092	83,622	13.63%	1.83%
2020	85,057	1,393	86,452	27.56%	3.38%
2021	88,347	1,685	90,033	20.96%	4.14%
2022	89,294	2,067	91,371	22.67%	1.49%
2023	90,358	2,702	93,104	30.72%	1.90%
2024	90,726	3,017	93,839	11.66%	0.79%

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

* לפני שנת 2010 המספרים זניחים.

נספח 2 - נתוני משרד החינוך בדבר ממצאים ראשוניים מקובץ בתי הספר במגזר היהודי עם צוותים מעורבים

1. על פי רישומי המשרד, בשנת הלימודים תשפ"ד פועלים 1,334 בתי-ספר במגזר היהודי עם צוותים מעורבים.
2. מספר המורים מהמגזר דובר הערבית נע בין 1 ל-37, עם ממוצע של 3.4 מורים לבית ספר.
3. צוותים מעורבים שכיחים יותר בבתי-ספר רב-גילאיים, רובם חנ"מ (57% מבתי הספר) בקרב בתי-ספר יסודיים 23% ובקרב על-יסודיים 18%.
4. לוח לפי מחוז

מחוז	מס' בתי-ספר במחוז	מספר בתי-ספר עם צוותים מעורבים	אחוז בתי-ספר עם צוותים מעורבים
תל אביב	531	277	52%
חיפה	402	193	48%
חינוך התיישבותי	178	81	46%
מרכז	694	283	41%
צפון	688	203	30%
דרום	563	143	25%
מנח"י	294	58	20%
ירושלים	225	31	14%
מוכרים לא חרדי	243	49	20%

5. ל-138 מפקחים יש בתי-ספר עם צוותים מעורבים.
6. מספר בתי הספר נע בין 1 ל-36, עם ממוצע של 9.7 בתי-ספר למפקח.

7. לוח לפי מחוז

ממוצע מספר בתי-ספר עם צוותים מעורבים למפקח	מספר מפקחים על בתי-ספר עם צוותים מעורבים	
11.1	26	מרכז
11.0	23	תל אביב
10.8	19	צפון
8.1	18	דרום
12.3	13	חיפה
8.1	10	חינוך התיישבותי
4.3	6	ירושלים
5.5	6	מנח'י
15.9	8	מוכרים לא חרדי